

Verso
Irodalomtörténeti folyóirat
2020/2

Szakmai védnökök
Bartók István
Jankovits László
Nagy Imre

A szerkesztőbizottság tagjai
Bozsoki Petra
Laczkó András
Milbacher Róbert
Pálffy Eszter
Pap Balázs
Szatmári Áron

Tördelőszerkesztő
Pap Balázs

Borító
Simor Kamilla

A Lavater-szövegek kontrollfordítója
V. Horváth Károly

Az idegen nyelvű rezümék nyelvi lektora
Maczelka Csaba

Felelős kiadó
a PTE BTK Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet
Klasszikus Irodalomtörténeti
és Összehasonlító Irodalomtudományi Tanszékének vezetője
(7624 Pécs, Ifjúság u. 6.)

szerk@versofolyoirat.hu

Fiziognómia és irodalom
a XVIII–XIX. században

Szerkesztette
Tóth Orsolya

TARTALOM

TÓTH ORSOLYA	
Előszó	7

TUDOMÁNYOS GYŰJTEMÉNY

CSOBÓ PÉTER GYÖRGY	
Fiziognómia és antifiziognómia	
Lichtenberg és a „fragmentum-vita”	13
BÓDI KATALIN	
A portrékészítés módszerei Kazinczy életművében.....	61
KUCSERKA ZSÓFIA	
Kire ütött ez a gyerek?	
A szülő–gyerek hasonlóság a genetika kora előtti regényekben	79
ZÁKÁNY TÓTH PÉTER	
A képzelő-erő betegségei	
Kölcsey Ferenc: <i>A' karpáti kincstár</i>	93
VÖÖ GABRIELLA	
Ha a leviatán a textus	
A <i>Moby Dick</i> és az amerikai testtudományok	109

FILLÉRTÁR

JOHANN CASPAR LAVATER	
Fiziognómiai töredékek az emberismeret és az emberszeretet	
előmozdítására I. (<i>Pálfy Eszter fordítása</i>).....	129
JOHANN CASPAR LAVATER	
Fiziognómiai töredékek az emberismeret és az emberszeretet	
előmozdítására II. (<i>Pálfy Eszter és Szolnoki Anna fordítása</i>)	151
GEORG CHRISTOPH LICHTENBERG	
Töredék a farkakról (<i>Csobó Péter György fordítása</i>)	161

KRITIKAI LAPOK

TÖRÖK ZSUZSA	
Az irodalom és irodalomtörténet-írás mibenlétéről	
(Szilágyi Márton, <i>Omniárium: Irodalomtörténeti tanulmányok</i> , Bp., Ráció, 2020.)	169

Johann Caspar Lavater

Fiziognómiai töredékek az emberismeret és az emberszeretet előmozdítására I.¹

(részletek)

1. kötet

Első töredék

Fiziognómiai ismereteim csekély voltáról

Nagyon fontosnak tartom, hogy olvasóim ne várjanak tőlem többet, mint amennyit valóban képes vagyok nyújtani nekik. Aki nagyszabású fiziognómiai munkával áll elő, az olyan színben tűnik fel, mintha semmi kétsége nem lenne afelől, hogy kortársainál mérhetetlenül többet tud a fiziognómiáról. Így elég, ha csak egyszer is balul ítél, s máris a legmaróbb gúny céltáblájává válik; és – legalábbis azok szemében, akik nem olvassák őt – nevetség tárgya lesz már pusztán azon nagyképűség miatt, amelyet talán csak mások tulajdonítanak neki.

Isten és mindenki, aki ismer, tudja, hogy teljes szívemből megvetem a sarlatánságot, a nevetséges nagyképűséget, amely számos írónál a mindentudás és tévedhetetlenség ezerféle alakját ölti és az olvasók megtévesztésére szolgál.

Mindenekelőtt elmondom tehát azt, amit már eddig is gyakran, minden adandó alkalommal elmondtam – még ha erről előszeretettel feledkeznek is meg mindazok, akik rólam és vállalkozásomról ítélnek –: hogy nagyon kevés fiziognómiai ismerettel bírok; hogy számtalan alkalommal tévedtem ítéleteimben, és naponta tévedek most is – ám éppen e tévedések és hibás következtetések voltak a legkézenfekvőbb és legbiztosabb eszközei annak, hogy ismereteimet helyesbítsem, megerősítsem és bővítsem.

1 A fordítás az alábbi kiadás alapján készült: Johann Caspar Lavater, *Physiognomische Fragmente, zur Beförderung der Menschenkenntniß und Menschenliebe*, Erster Versuch (Band 1), Leipzig und Winterthur, Bey Weidmanns Erben und Reich, und Heinrich Steiner und Compagnie, 1775 (http://www.deutschestextarchiv.de/book/show/lavater_fragments01_1775).

A fordítás jegyzetelésében V. Horváth Károly működött közre.

A fordítás elkészüléséhez a németországi Oberpfälzer Künstlerhaus ösztöndíja nyújtott segítséget.

Néhány olvasómat talán nem érinti kellemetlenül, ha valamelyes tudomást szerez a fiziognómia tárgyában támadt gondolataim alakulásáról.

Huszonöt éves koromat megelőzően minden egyébire inkább gondoltam, mint arra, hogy valaha egy szót is írjak a fiziognómiáról, hogy a legfelületesebb vizsgálódásra is vállalkozzak a témában. Meg sem fordult a fejemben, hogy akár egyetlen fiziognómiai tárgyú könyvet is elolvassak, vagy hogy egyáltalán megfigyeléseket tegyek, még kevésbé, hogy gyűjtssem őket. Ám mindeközben előfordult, hogy bizonyos első alkalommal látott emberi arcok úgy mozgásba hozták rendkívül érzékeny idegeimet, hogy még sokáig megrendülést éreztem azután is, hogy már távol voltak – anélkül, hogy tudtam volna, mi okozza, és anélkül, hogy arcvonásaikon gondolkodtam volna. Néhányszor akaratlanul is ezen első benyomások alapján ítéltam, mire kinevettek, én pedig elvörösödtem – így tehát óvatossá váltam.

Évek teltek el, míg újra mertem gyors, mintegy az első benyomás által kikényszerített ítéletet alkotni. Időközben lerajzoltam egy-egy barátomat, akinek arcán szemem nyugodt figyelemmel időzött pár perccel azelőtt. Mert kora ifjúságomtól kezdve nagyon erősen kötődtem a rajzoláshoz, és különösen a portréhoz, noha kevés készségem és türelmem volt hozzá. A rajzolás során kezdett kialakulni bennem a homályos érzés, hogy apránként fejlődöm valamelyest, figyelmesebb lettem az arányokra, az egyes vonásokra, az emberi arcok hasonlóságára és különbözőségére. Történt egyszer, hogy két egymást követő napon néhány olyan arcot rajzoltam le, amelyek bizonyos vonásaikban nagyon hasonlók voltak – ez feltűnt, és egyre jobban csodálkoztam, mert más forrásokból megbízhatóan tudni véltem, hogy minden ember egészen egyedi ismertetőjegyekkel rendelkezik, amelyek által kitűnik a többiek közül.

Az efféle alkalmak közül az egyik elsőről – miért is ne tehetném? – részletebben is be akarok számolni. A híres Lambert úr,² aki több mint tizenkét évvel ezelőtt Zürichben tartózkodott, és akit ezt követően Berlinben volt szerencsém újra megtalálni, az első olyan emberek közé tartozott, akiknek rendkívüli arcformája meghökkentett, rezgésbe hozta legbelsőbb idegeimet – és tudom-is-én-miféle tiszteletet keltett bennem.³

E benyomásokat azonban hamarosan kiszorították mások; elfelejtettem Lambertet és az arcát. Jó három évvel később lehetett, amikor lerajzoltam halálosan beteg szívbeli barátomat, Felix Heß-t,⁴ hogy legalább az arcképét megörö-

2 Johann Heinrich Lambert (1728–1777), svájci matematikus, fizikus és filozófus. (A ford.)

3 Nagyon szerettem volna munkámat e nagy szellem képmásával díszíteni. Ám a kép megszerzésére irányuló minden próbálkozásom hiábavalónak bizonyult.

4 Felix Heß (1742–1768), Lavater ifjúkori barátja. (A ford.)

kítsem.⁵ Számtalanszor láttam már őt korábban is, de soha nem hasonlítottam össze a fiziognómiáját Lambertével. Találkoztam vele Lambert társaságában, hallottam Lamberttel vitázni, és – cáfolhatatlan bizonyságául legalábbis az idő tájt tompa megfigyelő képességemnek – a legcsekélyebb hasonlóságra sem lettem figyelmes. Ám miközben rajzoltam, egyszeriben feltűnt a hasonlóság – hirtelen ott állt előttem Lambert megelevenedett képe. „Olyan orrod van, mint Lambertnek!” – mondtam a barátomnak. Minél tovább rajzoltam, annál jobban éreztem a hasonlóságot. Nem kívánom Heßt Lamberttel összehasonlítani; nem kívánok feltételezésekbe bocsátkozni, hogy mi lehetett volna Heßből, ha Isten hosszabb életet szánt volna neki. Heßnek nem volt hajlama a matematikához; bizonyosan nem bírt ennek az oly páratlan férfinak a mélyenszántó zsenijével; temperamentuma nagyon különbözött Lambertétől, ahogyan szeme és homloka is. Orruk formája, finom íve azonban meglehetősen hasonló volt, és noha eltérő mértékben, de mindketten kitűntek világos és átfogó értelmük által. Ezt anélkül is tudtam, hogy fiziognómiai jegyeiket számításba vettem volna. Ám az orruk közti hasonlóságot olyan különlegesnek találtam, hogy – legalábbis a rajzolás során – elkezdtem jobban figyelni az efféle egyezésekre.

Az, hogy így összetalálkoztak különböző arcok, amelyeket véletlenül gyakran ugyanazon a napon rajzoltam le, és a szinte tolakodó hasonlóság, amely a modellek jellemének legalábbis bizonyos elemei között mutatkozott – mindez egyre fontosabbá vált számomra, egyre figyelmesebbé tett. Ám mindeközben meg sem fordult a fejemben, hogy mintegy hajhásszam a megfigyeléseket, még kevésbé, hogy tanulmányozzam a fiziognómiát. Magát a fiziognómia szót sem használtam ekkortájt.

Aztán a véletlen úgy hozta, hogy egyszer Zimmermann úrral,⁶ a hannoveri brit királyi udvar jelenlegi orvosával álltunk az ablaknál Brugges-ben (akkor még ott szolgált), és egy katonai menetet néztünk, amikor egy teljesen ismeretlen arc az utcáról arra készítetett, hogy – rövidlátással mit sem törődve, a legcsekélyebb megfontolás nélkül, egy percig sem gondolkozva azon, hogy valami fur-

5 Ezzel a képpel is adós lennék olvasóimnak, és nagy örömmel rendelkezésükre is bocsátanám, ám a körülmények nem engedik: ez volt a legjobb, a legalaposabb munka, amit valaha rajzoltam, persze az eredetit messze nem közelíti meg, azonban mégsem hasonlóság nélküli! A megboldogult halála után közös barátunknak, Fűßlin úrnak küldtem el a képet Londonba, hogy festőileg kidolgozza és allegorikus rézkarcot készítsen belőle. Nem voltam eléggé előrelátó, hogy az immáron megboldogult testvérem gyengélkedésekor készült képet inkább tartsam meg, és ne bocsássam a köz javára. Fűßlin úr lakásában tűz ütött ki: hamuvá égett minden, amije csak volt, egy értékes rajzokból álló gyűjtemény, hét életnagyságúnál is nagyobb apostolszobor, amelyeket egy angliai templom számára készített, számtalan gondolatgazdag vázlat, kézírásos versek – és mindezek között odavesztett a barátomról készült kép is. Aki csak egy kicsit is ismeri Fűßlint, az nem fogja jelentéktelennek tartani ezt az anekdotát; Fűßlin az az ember, aki egy személyben egyesíti Klopstock, Raffaello és Michelangelo tehetségét.

6 Johann Georg Zimmermann (1728–1795), svájci orvos és író. (A ford.)

csát mondanék – nagyon határozott ítéletet alkossak róla. Zimmermann úr némi csodálkozással kérdezte, hogy ugyan mire alapozom az ítéletemet. „Kiolvastam a nyakából”, válaszoltam. Tulajdonképpen itt kezdődtek fiziognómiai tanulmányaim.

Zimmermann úr mindent megtett, hogy efféle tanulmányokra bátorítson, és az esetet követően hasonló ítéleteket kényszerített ki belőlem. A legtöbbjük szárnalmas volt, éppen azért, mert nem hirtelen támadt reflektálatlan megérzést fejeztek ki közvetlenül – a mai napig sem tudom felfogni, miért nem tántorították el e nagy elmét mégsem attól, hogy szakadatlanul buzdítson megfigyeléseim lejegyzésére. Levezetésbe kezdtem vele; elképzelt arcokat rajzoltam stb. Ám hamarosan újra felhagytam a dologgal, éveken át nem foglalkoztam vele, és csak nevettem egykori próbálkozásaimon – nem olvastam és nem is írtam többet ilyesmiről.

Aztán egyszer csak, amikor rám került a sor, hogy előadást tartsak a zürichi természettudományi társaságban, de nem tudtam, miről, újra eszembe jutott a fiziognómia, és erről írtam, Isten a tanúm, micsoda sietséggel, egy előadást; a hannoveri Klockenbring úr⁷ elkérte tőlem a szöveget Zimmermann úr számára. Odaadtam neki, egy hasznavehetetlen kézirat minden tökéletlenségének tudatában. Zimmermann úr viszont, anélkül, hogy én erről bármit tudtam volna, ki nyomtatta⁸ – én pedig hirtelen ott találtam magamat a fiziognómia védelmezőjeként a nagyvilágban. Odaadtam nyomtatásra a második előadást is,⁹ és azt hittem, ezzel egy csapásra megszabadultam a tárgyban teendő minden további nyilvános fáradozástól. Csakhogy két ellentétes hatás arra ösztökélt, hogy újra munkához lássak. Egyfelől azok a könyörtelen ítéletek, amelyek nem az én eddigi, tagadhatatlanul felettébb tökéletlen próbálkozásaimat kifogásolják – ilyesmivel ugyanis az általam ismertek közül egyikben sem találkoztam –, hanem amelyek magáról a tárgyról születtek, s kétségbe vonták azt, amiben én napról napra egyre jobban hiszek, vagyis az arcvonásokban rejlő igazságot. Másfelől pedig a legbölcsebb, legderekabb, legjámborabb hazai és külföldi férfiak buzdító szavainak tömkelege – ez és még az új megfigyelésekből fakadó napi örömök, valamint egyéb okok arra készítettek, hogy közreadjak néhányat megfigyeléseim, érzéseim, hebegéseim, álmodásaim, rajongásaim közül – bárhogyan is nevezzük őket.

Ennek az elhatározásnak körülbelül másfél éve; azóta a kivitelezés során naponta száz és száz előre nem látott nehézségbe ütköztem, s mégis majdnem minden nap tettem új megfigyeléseket, amelyek eljuttattak oda, hogy legalább ígérhessek valamit.

⁷ Friedrich Arnold Klockenbring (1742–1795), a hannoveri titkos kancellária titkára, a *Hannoversches Magazin* szerkesztője, ahol Lavater első fiziognómiai értekezése megjelent 1772-ben. (A ford.)

⁸ Ez a *Von der Physiognomik*, első közlés: *Hannoversches Magazin*, 10. évfolyam, 10., 11. és 12. szám (1772. február 3., 7. és 10.) (A ford.)

⁹ Ez a *Hundert physiognomische Regeln*, mely az előbbivel együtt jelent meg, immár könyv formában: *Von der Physiognomik*. Leipzig, Weidmanns Erben und Reich, 1772. A kiadó itt is Zimmermann. (A ford.)

Mindenfajta rajzzal kísérleteztem, jobban-rosszabbul sikerült kísérleteket tettem; szemügyre vettem és összehasonlítottam számtalan embert és sokféle emberi képmást. Megkértem barátaimat, hogy legyenek segítségemre. A rajzolóim és rézmetszőim gyakori apró hibái jócskán bővítették ismereteimet. Rákényszerültem, hogy szóba öntsek, megbíráljak, egymással összehasonlítsak olyan dolgokat, amelyeket korábban talán észre sem vettem volna.

Munkám megismertetett a legkiválóbb és legkülönösebb emberek minden fajtájával. Egy utazás, amelyre egyrészt az egészségi állapotom miatt, másrészt az addig személyesen még nem ismert barátok felkeresését sürgető benső vágy kielégítése érdekében vállalkoztam, seregnyi új alakot vezetett a nagyvilágot ugyan egyáltalán nem ismerő, ám egyébként nem teljesen gyakorlatlan szemem elé: noha nem akartam folyamatosan megfigyelni, olykor azonban mégiscsak megfigyeléseket kellett tennem.

Így lettek egyre szilárdabbak, helyesebbek, bővebbek ismereteim. Többször elhatároztam a teljes fiziognómiai irodalom áttanulmányozását, itt-ott beleolvastam néhány szövegbe, de nehezen viseltem a többségükben Arisztotelészt felmondó írók fecsegését. Úgyhogy sorra elhajítottam őket – és mint korábban, úgy továbbra is a pusztá természethez és a képekhez igazodtam. Kiváltképpen szokásommá vált immár, hogy csak a szépnek, a nemesnek, a jónak és a tökéletesnek eredjek a nyomába, ezeket határozom meg, ezekhez szoktassam szememet és ezekkel neveljem érzékenységet. Naponta szembesültem új nehézségekkel, és találtam új utakat ismereteim gyarapítására, naponta tévedtem és lettem egyre magabiztosabb, hagytam, hogy dicsérjenek és szidalmazzanak, kinevessenek és magasztaljanak: mindkettőn nevettem, mert tudtam, hogy nem szolgáltam rá egyikre sem; ám egyre több örömet leltem a munkálkodásban, mert reméltem, hogy írásom hasznosnak bizonyul majd, és örömet okoz az embereknek – ezzel vigasztaltam magam mindazon nehézségek és terhek közepette, amelyeket munkámmal magamra vettem.

Mindeközben szakadatlanul érzem, hogy egész életemben nem lesz elég erőm ahhoz, hogy akár csak valami tűrhetően egészet alkossak; hogy akár csak egyetlen területet is kielégítően feldolgozzak. Újra és újra adódnak majd alkalmak, amikor be kell ismernem, hogy bizony szűkölködöm olyan ismeretekben, amelyek nélkül lehetetlen a fiziognómiát biztos szemmel és megbízható előmenetellel tanulmányozni. Most e töredék zárásaként még az alábbiakat szeretném hozzáfűzni és az igazságszerető olvasó ölébe helyezni:

A leggyengébb képességű emberektől is hallottam már olyan fiziognómiai ítéleteket, amelyek a sajátjaimnál helyesebbek voltak, ítéleteket, amelyek az enyémeiket megszégyenítették.

Azt gondolom, ha akadnának néhányan, akik szintén le akarnák rajzolni és fel akarnák jegyezni a megfigyeléseiket, az enyémekek közül rövidesen több is nélkülözhetővé válna.

Naponta ezer arcot látok, amelyet nem tudnék megítélni.

Egyetlen léleknek sincs félnivalója a tekintetemtől, mert minden emberben a jót keresem, és mindenki bennem meg is találom.

Az emberek iránti szeretetem bizonyosan nem csökkent, mióta megfigyeléseket végzek, inkább azt mondhatnám, csak erősödött.

Második töredék A fiziognomikáról

Mivel ez a szó olyan gyakran előkerül a munkámban, mindenekelőtt meg kell határoznom, mit értek rajta: a fiziognomika az a készség, amely által az ember külseje alapján megismerjük annak bensőjét; természetes jegyek segítségével észleljük azt, ami közvetlenül nem érzékelhető. Amíg a fiziognomikáról mint tudományról beszélek, fiziognómián az ember minden közvetlen megnyilvánulását értem.¹⁰

A fiziognomika tárgyához tartozik minden vonás, alakzat, minden passzív és aktív mozdulat, az emberi test minden helyzete és tartása; mindaz, amin keresztül közvetlenül érzékelhetjük a valamit elszenvető vagy cselekvő embert, mindaz, amin keresztül a személyisége megmutatkozik.

Emberi fiziognómián legtágabb értelemben a nyugalomban vagy mozgásban lévő ember külsejét, felszínét érthetjük, legyen szó akár élő emberről, akár képmásról. A fiziognomika tudást jelent: a külső és belső, a látható felszín és láthatatlan tartalom, a láthatóan, érzékelhetően élő és a láthatatlanul, nem érzékelhetően élő, valamint a láthatatlan erő és annak látható hatása közötti viszony ismeretét.

Fiziognómián szűkebb értelemben az arc alkatát értjük, fiziognomikán pedig az arcvonások és jelentésük ismeretét.

¹⁰ Lavater ebben a töredékben világosan elkülöníti egymástól a *Physiognomik* és a *Physiognomie* kifejezéseket; az előbbin a külsőből a belsőre következtetés tudományát érti, az utóbbin pedig az ember külső vonásainak összességét. Noha a téma magyar nyelvű diskurzusában a fiziognómia szó magát a tudományt jelölve honosodott meg, jelen fordítás az eredeti lavateri terminológiát és jelentést követve beszél *fiziognomikáról* és *fiziognómiáról*. (A ford.)

Mivel az embernek oly sok különböző oldala van, amelyek közül mindegyik külön megfigyelhető és megítélhető, sokféle fiziognómia keletkezik – és megannyi fiziognomika.

Szemléljük például specifikusan az ember felépítését – a végtagok arányát, körvonalait, harmóniáját, az alakot – a mérték, a szépség, a tökéletesség bizonyos ideálja felől; azt a készséget, amely ezek helyes megítélésére szolgál, valamint az így létrejövő ítéletet összeköti az ember uralkodó jellemvonásáról alkotott ítélettel, hívhatjuk fundamentális fiziognomikának; vagy, ha nem csengene félrevezetőn és ügyetlenül, fiziológiai fiziognomikának.

Boncolással felszínre hozhatók az ember részei – bizonyos belső részek különösen jól megfigyelhetők vagy külső végződéseik, vagy a test felnyitása segítségével. A készség, hogy e külsőségekből bizonyos belső állapotokra következtessünk, az anatómiai fiziognomika; ez a csontok és vázak, izmok, zsigerek, mirigyek, erek, csatornák, idegek, inszalagok megfigyelésével és megítélésével foglalkozik.

Vizsgálataink során koncentrálhatunk az ember vérösszetételére, testalkatára, melegségére, hidegségére, formátlanságára vagy finomságára, nedvességére, szárazságára, hajlékonyságára, ingerelhetőségére is: a készséget, amely által ilyen típusú megfigyeléseket teszünk, majd belőlük ítéleteket vezetünk le a jellemre vonatkozóan, temperamentum-fiziognomikának nevezhetnénk.

Az orvosi fiziognomika azokkal a jelekkel foglalkozik, amelyek az emberi test egészségét és betegségét mutatják.

A morális fiziognomika külső jelek alapján kutatja az ember érzületeit és erőit, amelyekből fakadóan jót vagy gonoszt tesz, illetve szenved el.

Az intellektuális fiziognomika az ember szellemi erőivel foglalkozik, amennyiben azok felismerhetők az ember felépítésében, alakjában, színében, mozgásában, röviden: teljes külső megjelenésében.

És így tovább, ahány különböző oldala van az embernek, annyiféle lehet a fiziognomika.

Természetes fiziognómusnak nevezhetjük azt, aki egy ember jellemét pusztán a külseje által keltett első benyomások alapján rögtön helyesen ítéli meg; tudományos fiziognómus az, aki képes határozottan megnevezni és rendszerezni a karakterisztikus külső jegyeket; filozófiai fiziognómus pedig az, aki látja a meghatározott vonások és arckifejezések alapját, aki képes meghatározni e külső hatások belső okait.

Már az eddig elmondottakból is kiviláglik, milyen végtelenül kiterjedt tárgy a fiziognomika, és milyen nehéz helyzetben van a fiziognómus. Lehetetlennek tartom, hogy bárki egymagában művelje a fiziognomika egészét. Boldog az, aki akár csak egyetlen oldalát ismeri is az embernek annyira, hogy azt hasznosítani tudja saját maga és az emberi társadalom számára.

Egy fiziognomika megírása nem egy ember, nem egy akadémia, és nem is egy évszázad munkája.

Ráadás

Sokszor nehéz lesz visszafogni magunkat, hogy a fiziognómia, fiziognomika szakavat ne egészen tág értelemben használjuk. Ez a tudomány a külsőből következtet a belsőre. De mi az ember esetében a külső? Bizonyosan nem meztelen alakja és önkéntelen gesztusai azok, amelyek megmutatják belső erőit és azok játékát. Rang, szokás, vagyon, ruházat: mindez megváltoztatja, elleplezi az embert. Mindezek a lepleken át a legbelsőig hatolni, az idegen elemek által meghatározott közegekben szilárd pontokra lelni, amelyekből biztosan lehet következtetni az ember lényére: nagyon nehéznek tűnik, szinte lehetetlennek. De fel a fejjel! Az emberre nem egyedül környezete hat: ő maga is visszahat környezetére, és amennyiben önmagát megváltoztatja, úgy megváltoztatja az őt körülvevő dolgokat is. Így egy férfi ruháiból és holmijából biztosan következtethetünk a jellemére. A természet megalkotta az embert, az ember átalakítja saját magát: ez teljesen természetes. Az ember, aki a széles nagyvilágba vetve találja magát, elkerít és körbefalaz magának egy kisebbet, amelyet saját képére formál.

Noha a helyzet és a viszonyok meghatározzák, mi veszi körül az embert, nagyon sokat számít az is, hogy ő maga miképpen viszonyul e meghatározottságokhoz. Alkalmazkodhat egykedvűen, mint más hozzá hasonlóknak, mondván, mit lehet tenni, ha már egyszer így adódott; ez a közönyösség aztán a hanyagságig is elmehet. Éppígy észrevehetünk azonban szorgos és buzgó alkalmazkodást is, akár a feltörekvés és a következő fok elérése, akár – ami mindenesetre nagyon ritka – egy előző fokra való visszalépés érdekében. Remélem, senki nem veszi zokon tőlem, hogy kibővitem a fiziognómus terepét. Egyrészt minden emberi viszonyra tartozik, másrészt olyan nehéz feladatra vállalkozik, hogy nem marasztalhatjuk el, ha mindent megragad, ami gyorsabban és könnyebben elvezetheti nemes céljaihoz.

Ötödik töredék Az emberi természetről

A földkerekség megfigyelhető lényei közül a legfontosabb és leginkább figyelemre méltó lény az ember. Legszívesebben minden lapon elismételném: akinek az ember, akinek a saját embersége nem a legfontosabb, az megszűnik embernek lenni. Nála tökéletesebbet, magasabb rendűt nem tud felmutatni a természet – ő a megfigyelés legmértöbb tárgya, egyúttal az egyetlen, aki megfigyelésre képes.

Az ember érzékelhető, fizikai lényként jelenik meg számunkra. Egyedül érzékei által képes a megismerésre, és egyedül érzékek által ismerhető meg.

Az ember osztozik a világ összes dolgával abban, hogy bizonyos oldalai, részei napvilágra kerülnek, mások pedig nem; hogy bizonyos jellemzői közvetlenül észlelhetők az érzékek által, mások viszont nem, noha éppúgy a természetéhez tartoznak. Az ember felszínből és tartalomból áll. Vannak külső és belső tulajdonságai.

E külső és belső nyilvánvalóan közvetlen, szoros összefüggésben áll egymással. A külső nem más, mint a belső végződése, határa; a belső pedig a külső közvetlen folytatása.

Lényegi viszony van tehát az emberi külső és belső között.

Az érzékeinkkel megismerhető összes organikus lény közül az ember a leg-tökéletesebb, a legelevenebb. Egyetlen organikus lényben sem egyesül oly sokféle élet, mint benne. Az embernek van fizikai, intellektuális, morális élete. Rendelkezik értelemmel, akarattal, erővel. Képes a megismerésre, tud vágyakozni arra, amit már megismert – és vágyait képes, legalábbis nagyrészt, megvalósítani is. E háromféle élet szorosan összefüggő egységet alkot, hogy lényegében felfoghatók egynek is; de a három életet nemcsak gondolatban különítjük el, hanem ténylegesen elkülönülnek magában az emberben is. Ugyanúgy különbözők, ahogyan az egyik testrész különbözik a másiktól. Mindegyik életnek megvan a maga székhelye, megvannak az egyedi eszközei és hordozói. A világban semmi sincs, ami ennél bizonyosabb lenne, és mégis, mintha ezt vitatnák a legtöbben, vagy ismernék el a legkevesebben. Létezik egy bizonyos, Isten akaratából bukásra ítélt hamis filozófia, a természet ellensége, amely mindent lát, ami nincs, csak azt nem, ami van; és amely túl büszke ahhoz, hogy a közönséges emberi értelmet az érzékek körébe eső dolgokra alkalmazza; helyett inkább rendszereket épít, melyekkel sem az érzékek, sem a tapasztalat nem tud mit kezdeni. Meggyőződésem, hogy ez a hamis filozófia önmagunkat, természetes észlelésünket és érzékelésünket olyanmennyire eltérítette, hogy már alig merjük azt látni, amit látunk, és azt érezni, amit érzünk. Ha nem vakít el bennünket ez a filozófia, ha pusztá megfigyelői leszünk

a természetünknek, akkor azt találjuk, hogy a gondolkodóerő székhelye a fejben, még hozzá az agy belsejében van; a vágy, a megkívánás, ennél fogva pedig az akarat székhelye a szívben; erőnk székhelye pedig az egész testben, de főleg a kézben és szájban található. Egyetlen egészséges és értelmes ember sem állíthatja, hogy a morális érzésnek a fejben, az értelemnek pedig a szívben lenne a székhelye, vagy hogy test nélkül, csupán az értelemmel és a szívvel hatni tudnánk, vagyis hogy változásokat tudnánk elérni a rajtunk kívüli világban. És mégis, bármekkora sületlenség is ilyesmiket állítani, alig akad, aki mások előtt határozottan meg merné vallani: a gondolkodó énem a fejben, az érző, vágyó, akaró vagy morális énem a szívben, a ható énem az egész testben, különösen a szájban és a kézben lakozik; ennél fogva az, amit lelkemnek, természetem láthatatlan, uralkodó, éltető részének nevezek, az az egész testben jelen van. Mindezek helyett, mert egy bizonyos divatfilozófia¹¹ így diktálja, inkább olyasmiket állítanak, dacára a bizonyítás teljes lehetetlenségének és minden ellentmondó tapasztalatnak, hogy: a lélek (ahogy egy ismeretlen, egyébiránt igen érdemdús író nyilatkozta) „egyszerű szubsztancia, olyan, mint egy órányi időtartam, nem a testemben és nem is azon kívül van – és mégis valami valóság”, vagy hogy „székhelye a test valamelyik atomi pontjában”, mégpedig „kizárólagosan a fejben” található, vagy „nincs sehol és mégis van” stb.; valamint hogy a lélek pusztán képzelőerő; „egyszerű szubsztancia” lévén csak egyféle erővel rendelkezik, következésképpen ez az egyféle erő csakis a képzelőerő lehet, következésképpen a morális érzés és testi működés nem más, mint „szenvédőleges képzelőerő – következésképpen az emberben minden csak gondolat”. Hogy én is hozzátegyek még egy „következésképpen”-t, úgy következésképpen minderre azt felelem: valamennyi következtetésed hamis, mert az emberek közvetlen érzései és tapasztalatai naponta megcáfolják őket.

Azt állítom tehát, hogy az ember élete háromféle, és ezen életek mindegyike egyszerre függ és nem függ a többitől. Az ember élhet állatiasan, lehet állatiasan egészséges és morálisan beteg vagy halott; lehet morálisan egészséges és eleven, de fizikailag beteg; tehet nagyon éleselméjű következtetéseket, miközben morálisan és fizikailag beteg. Az életek közti igazi különbségeket úgy világíthatjuk meg legjobban, ha összehasonlítjuk a táplálékokat, amelyekre az egyes életeknek szükségük van működésükhöz. A megismerés, az igazság és a tudomány – szavak és szimbolikus jelek formájában találva – az értelmes élet tápláléka; a megindító példák, a szükségét szenvedők, valamint az őket segíteni szándékozók és valóban megsegítők érzékletes ábrázolásai a szív tápláléka; míg az étel és ital, vagy más szerves testek húsa és vére a fizikai élet tápláléka. Balgából nem lehet bölcslet farni kenyérrel és borral; az összes matematikai bizonyítás együttvéve sem fogja megeleveníteni a morális érzést; a moralizálás pedig nem fog minket életben és erőben tartani.

11 A Leibniz és Wolff nevéhez köthető metafizika. (A ford.)

Az emberben található életek különbözősége, vagy ha úgy tetszik, az emberi élet hármassága tehát nyilvánvaló. E három különböző élet alapján véve azonban mégiscsak egy. Ugyanaz az én gondolkodik a fejében, érez a szívében, szenved és cselekszik az érzékei által. Ennek az életnek minden ága egyazon szellemből ered, és – hogy újra visszakanyarodjak a földologhoz – mindegyike testi szervekhez tapad. Az egész természetben nem ismerünk olyan életet, amely ne organikus testhez tapadna; amely ne az organikus test különbözősége szerint különbözne, ne azzal együtt keletkezne és pusztulna. És így van ez az ember intellektuális, morális és állatias életével is. Mindegyiknek megvan a maga testi szerve. Mindegyik e szerv különbözősége szerint különböző. Mindegyik a számára rendelt szervvel együtt keletkezik és pusztul – legalábbis eddigi megfigyeléseink tükrében. (Megfigyelésekről beszélek, mert amit a filozófiai feltevések vagy az isteni kinyilatkoztatások ezen felül több-kevesebb világossággal és bizonyossággal állítanak, azzal a pusztá megfigyelések alapján dolgozó természettudós nem sokat tud kezdeni.) A tiszta megfigyelések alapján tehát azt mondhatjuk, hogy az emberben minden fizikai. Az ember, amennyire meg lehet figyelni, egészében és minden részében, különböző erőit és tulajdonságait tekintve fizikai lény. Értelme semmivé válik, intellektuális élete odavész, ha agyának bizonyos területei és idegrostjai megsérülnek vagy megbetegszenek. Élhet tovább állatiasan, lehet egészséges – de az intellektuális élete odatesz. A legerkölcösebb ember a legerkölcstelenebbé válhat, vagyis vágyóerői mások megkárosításán, tönkretételén munkálkodhatnak, vagy morális érzéke úgyszólván megrekedhet, ha bizonyos zavarok támadnak az alsótestében vagy a fejében. Ha egy embernek levágják a kezét vagy a lábát, vagyis kívülről csonkítják meg, és több testrészét megsebesítik, akkor állatias élete korlátozódik, fizikai hatékonysága csökken ugyan – de az intellektusa és moralitása változatlan maradhat.

Ugyanakkor viszont világos: annak ellenére, hogy úgy tűnik, bizonyos mértékben mindegyikük megállja a helyét önmagában is, és független a többitől, mégis a legszorosabb összefüggés van köztük, az egyes életek közös egységbe olvadnak össze. Az étel és az ital, az alvás és a pihenés mindhármójukat erősíti és felfrissíti, míg a mértéktelenség, együttválás, ájulás akár ki is olthatja mindhármat egyszerre. Bizonyos, hogy ugyanaz a vér áramlik fel a szívből a fejbe, és tér vissza a fejből ismét a szívbe. Bizonyos, hogy a szív és a fej idegei és rostjai a legszorosabb összeköttetésben állnak egymással, és hasonló jellegűek – tehát hogy a fejben található vérből következtethetünk a szívben található vérré, az arc idegeinek és izmainak jellegéből az emberi kebel bensőjére. E kétségtelen tapasztalati igazság roppant és szembeszökő jelentőséggel bír azon törekvésünkre nézve, hogy az embert megismerjük a külseje alapján, és a mindeddig elmondottakból törekvésünk megvalósítására nézve fontos alaptételekhez jutunk.

Aki ismerni akarja az embert, a legméltóbb lényt a földön, annak ismernie kell az ember fizikai valóját, mindazt, ami belőle érzékeink körébe esik.

Meg kell különböztetnie az ember háromféle életét – az állatiast, az intellektuálist, a morálist; vagy más szavakkal: el kell különítenie egymástól az erejét, a megismerését, az akaratát.

Először is mindegyiket külön-külön és kivált azokon a helyeken és azokban a megnyilvánulásokban kell vizsgálnia, amelyek a legszorosabb, a legközvetlenebb viszonyban állnak egyikkel-másikkal.

Aztán e három életet meg kell vizsgálnia összefüggéseikben, keveredéseikben, egyszerűségükben, szimultaneitásukban, összeszővődéseikben, vagy nevezük bárhogy. Ez azt jelenti, hogy meg kell tanulnia a három életet egyben, egész-ként kutatni: a hatóerők, a test fiziognómiáját, vagyis a fiziológiát; az értelem, a megismerő erők fiziognómiáját, vagyis az intellektuálisat; a szív, az érzőerők, a vágyak és szenvedélyek fiziognómiáját, vagyis a morálisat együtt.

Most újra meg kell kérdezni: vajon nevetséges elfoglaltság lenne-e megismerni és vizsgálni az embert, a legszebb és legistenibb lényt, ami csak megjelenhet a földön? Méltatlan lenne-e egy természettudóshoz, egy bölcshez, egy emberhez, egy keresztényhez vagy egy teológushoz, hogy az embert kutassa, azoknak az eszközöknek a segítségével és azokon az utakon térképezve fel ismertetőjegyeit, amelyek által azok a legszorosabban és legközvetlenebbül vizsgálhatók? Így már nem is tűnik kérdésesnek, ugye?

Aki ezt nevetségesnek találja, az saját természetéről a legcsekélyebb ismerettel sem rendelkezik, és ő maga a legnagyobb mértékben nevetségre méltó.

Hetedik töredék

A fiziognómia igazságáról

Művem egyik legfontosabb célja annak bizonyítása és világossá, érzékelhetővé tétele, hogy a fiziognómia létezik; hogy a fiziognómia igazság, vagyis hogy belső, önmagukban láthatatlan tulajdonságok igaz, látható kifejeződése. Mivel a teljes könyv minden egyes sora, közvetve vagy közvetlenül, e cél elérését szolgálja, itt nem bocsátok előre részletes értekezést a fiziognómiák igazságáról és objektív megbízhatóságáról. Ha így tennék, előre el kellene mondanom szinte mindent, amit a következő töredékekben különböző példák segítségével alkalmam lesz helyénvalóbb módon, érthetőbben és világosabban is kifejtetni.

Most tehát csak néhány gondolat előljáróban.

Minden emberi arca, minden alakra, minden teremtményre igaz, hogy nemcsak osztály, nem és faj szerint különbözik egymástól, hanem egyéni jellemzői szerint is.

Egy-egy fajon belül is különbözik minden egyes részlet minden más részlettől. Általánosan ismert dolog, de célunk szempontjából ez a legfontosabb és a legdöntőbb, ami csak elmondható: „Egyetlen rózsza sem hasonlít tökéletesen egy másik rózsára, egyetlen tojás sem egy másik tojásra, egyetlen féreg sem egy másik féregre, egyetlen oroszlán sem egy másik oroszlánra, egyetlen sas sem egy másik sasra, egyetlen ember sem egy másik emberre.”

Ha immár az embernél maradunk, úgy megállapíthatjuk: a fiziognomika első, legmélyebbre nyúló, legszilárdabb és lerombolhatatlan alapkövének számít, hogy a számtalan emberi alak közt minden hasonlóság és egyezés ellenére sem találhatunk kettőt, amelyek egymás mellé állítva és részletesen összehasonlítva ne különböznenek szembetűnően.

Szintúgy vitathatatlan az is, hogy éppoly ritkán találni két teljesen egyforma kedélyt, mint két teljesen egyforma arcot.

További bizonyításra nem szoruló igazságként elég annyit tudnunk, hogy „az arc és az alak külső különbözősége minden bizonnyal sajátos viszonyban, természetes analógiában áll a szellem és a szív belső különbözőségével”. Ismerjük az emberi kedélyek különbözőségét, az emberi arcokét és alakokét szintúgy – és képesek vagyunk azt gondolni, hogy a belső különbözőség nem oka a külsőnek?

Hogy a szellem nem hat belülről a testre, sem a test kívülről a szellemre?

A dühtől dagadó izmok láttán miért ne tekinthetnénk a dühös kedélyt oknak, a dagadó izmokat pedig hatásnak?

Százsor megfigyeltük már, hogy az átható értelem és fürge elmésség a szem tüzes villanása kíséretében mutatkozik: s a két dolog semmiféle kapcsolatban ne lenne egymással? Vajon csak véletlenül társulnak? A puszta véletlennek, nem pedig természetes befolyásnak és közvetlen kölcsönhatásnak kellene tulajdonítanunk, hogy a szem tüzessége, mozgása vagy helyzete épp abban a pillanatban változik meg a legfeltűnőbbben, amikor az értelem mélyre pillant, és az elmésség a legélénkebb?

Véletlen lenne-e az, amit számtalanszor tapasztaltunk, hogy a barátságosan ránk tekintő, nyílt, derűs szem nyílt, derűs, irántunk lángoló szívvel társul? Ne állna fenn itt semmilyen ok-okozati viszony?

A természetnek mindenben bölcsesség és rend alapján kell cselekednie, az okoknak és hatásoknak mindenütt meg kell felelniük egymásnak – semmit sem tarthatunk bizonyosabbnak, mint a hatások és okok e mindenütt szakadatlanul fennálló viszonyát. A természet éppen az általa létrehozott legszebb, legnemesebb lény esetében cselekedne önkényesen, rend és törvények nélkül? Az emberi arcon,

az istenség tükrében, számunkra ismert alkotásai legnemesebbikében – épp ott ne lenne hatás és ok, épp ott ne érvényesülnének a külső és belső, a látható és láthatatlan, az ok és hatás közti viszonyok?

Márpedig a fiziognómia igazságának vitatói lényegében ezt állítják.

Az igazságot szüntelen hazudozóvá, az örök rendet pedig a legkiszámíthatatlanabb szemfényvesztővé teszik, aki minden megmutatkozásában valami más mutat.

Az egészséges emberi értelem valóban fellázad az olyan ember ellen, aki képes azt állítani, hogy Newton és Leibniz éppenséggel úgy is kinézhetett volna, mint egy tébolydai őrült, aki egyetlen biztos lépést sem tud megtenni, aki figyelmét nem tudja összpontosítani; aki képtelen a legközönségesebb elvont tétel fel fogására vagy értelmes megfogalmazására; hogy az egyikőjük egy lapp agyával gondolta el a teodíceát, a másik pedig egy eszkimó fejével – aki nem tud hatnál tovább számolni, ami afölött jön, azt megszámlálhatatlannak nevezi – mérte meg a bolygókat és választotta szét a fénysugarat.

Az egészséges emberi értelem fellázad az olyan állítások ellen, mint az alábbiak: hogy egy erős ember kinézhet úgy, mint egy gyenge; egy teljesen egészséges úgy, mint egy tüdővésztes; egy tüzes természetű úgy, mint egy finom és hidegvérű. Fellázad az ellen is, hogy az öröm és szomorúság, a gyönyör és fájdalom, a szerelem és gyűlölet ugyanúgy, vagyis: *sehogy sem* jelenik meg az emberen külső ismertetőjegyként; márpedig ezt állítják azok, akik a fiziognomikát az álmodozások birodalmába számúzik. Ők azok, akik összezavarják a dolgoknak mindazt a rendjét és összekapcsolódását, amivel az örök bölcsesség olyannyira csodálatba ejti és gyönyörködteti az értelmet.

Nem hangsúlyozhatjuk eléggé, hogy az önkényesség a balgák filozófiája, az egészséges természettan, a filozófia és a vallás pestise. Ezeket mindenünnen számúzni: ez az igazi természettudós, az igazi filozófus és az igazi teológus dolga.

Amint már mondtam, nem akarok elébe vágni semminek ebben a töredékben, a következőket azonban el kell még mondanom.

Vitathatatlan, hogy nincs olyan ember, aki ne a fiziognómiája, külseje, mindenkori felszíne alapján ítélne meg minden, de valóban minden dolgot. Abból következtet folyamatosan, nap mint nap, pillanatonként a dolgok belső tulajdonságaira. A legtriviálisabb dolgokról kell beszélnem olyasvalaminek a bizonyítása érdekében, ami éppoly kevésbé szorul bizonyításra, mint a létezésünk. Ám a gyengébbek kedvéért nekem is gyengévé, akár azt is mondhatnám, a balgák kedvéért balgává kell lennem – az igazság érdekében.

Van-e olyan kereskedő a világon, aki ne a fiziognómiája alapján ítélné meg az árut, ha még nem ismeri azt, akitől vásárol? Mi alapján ítélné meg jobban, ha másra bízta a vásárlást, hogy elvárásainak megfelelőnek találja-e az árut, vagy sem? Vajon nem a színük alapján ítéli-e meg őket? Nem a finomságuk alapján? Nem a felszínük alapján? Nem a külsejük alapján? Nem a fiziognómiájuk alapján? Vajon nem a fiziognómiája alapján ítéli-e meg a pénzt is? Miért fogadja el az egyik Lajos-aranyat, és utasítja vissza a másikat? A harmadikat miért méricskéli a kezében? Nem halványabb vagy veresebb színét, veretének tartását, külsejét, fiziognómiáját vizsgálja-e? – Ha bemegy az üzletébe egy ismeretlen, aki el akar adni neki valamit, vagy akinek ő akar eladni valamit, nem fogja-e ezt az embert szügyre venni? Nem fog-e az arca alapján kalkulálni? Nem fog-e ítéletet alkotni róla, alighogy távozott? „A fickónak becsületes képe van”, vagy: „már a szeme sem áll jól”, vagy „van benne valami taszító/valami megnyerő”. Hogy ítélete helyesnek vagy helytelennek bizonyul, ebből a szempontból teljesen mindegy. A lényeg, hogy ítéel. Nem teljesen, de részben mégiscsak az ember külseje alapján ítéel: a belsejére következtet belőle.

Mi másra alapozná reményeit a paraszt, aki földjeit vagy szőlőjét járja, mint színekre, méretekre, külsőségekre? A rügyek, gabonák, kalászkok, szőlőtőkék fiziognómiája alapján ítéel: „Ez a kalász beteg, ez a fa egészséges. Ez jó termő lesz, az nem”, mondja első vagy második pillantásra; olykor pedig mond olyanokat is, mint hogy „szépnek tűnik ez a tőke, de kevés szőlőt fog hozni”. Miért? Mert észreveszi a hajtás ürességét, ahogy a fiziognómus látja egy szép arc ürességét. És honnan tudja megítélni? Csak nem valamilyen külsőség alapján?

Nem lát-e az orvos többet a beteg fiziognómiájából, mint mindabból a hírből, amit a pácienséről visznek neki? Az élők közül Zimmermann példázhatja, milyen bámulatosan messzire jutottak ebben bizonyos orvosok, a számos halott közül pedig az a Kämpf, akinek fia a temperamentumokról írt értekezést.

Vagy vegyük a festőt. De róla nem is akarok beszélni, mert beszél maga a festészet, megszegyenítve mindazok éppoly gyerekes, mint büszke makacosságát, akik állítólag nem hisznek a fiziognómiában.

Vagy itt van az utazó, a filantróp, a mizantróp, a szerelmes – és mindenki más. Mindannyian fiziognómiai ítéleteik és megérzéseik szerint cselekszenek, legyenek azok igazak vagy hamisak, tiszták vagy zavarosak. Ezek az ítéletek, ezek a megérzések ébresztenek részvétet vagy kárörömet, szeretetet vagy gyűlöletet, bizalmatlanságot vagy bizalmat, tartózkodást vagy nyíltszívűséget.

És vajon az eget nem a fiziognómiája alapján ítélik meg naponta?

Semmilyen étel, egy pohár bor vagy sör, egy csésze kávé vagy tea sem kerül úgy az asztalunkra, hogy fiziognómiájukból, külsejükből ne következtetnénk rögtön kiválóságukra vagy silányságukra.

Ha kapunk egy körtével vagy almával teli kosárkát, miért válogatunk? Miért választjuk ki az egyiket, és hagyjuk ott a másikat? Ha szerénységből rosszabb darabot választunk, miért kiált felénk a szíves udvariasság: „Hagyja csak azt ott! Vegyen egy szebbet!” A fiziognómia miatt!

Vajon nem fiziognómia-e az egész természet? Nem áll-e minden felszínből és tartalomból? Testből és lélekből? Külső hatásból és belső erőből? Láthatatlan kezdetből és látható végből?

Az ember által megszerezhető ismeretek között van-e olyan, amely ne a külső jegyeken, a láthatónak a láthatatlanhoz való, az érzékelhetőnek az érzékelhetetlenhez való viszonyán alapulna?

A tágabb és szűkebb értelemben vett fiziognómika a lelke minden emberi ítéletnek, törekvésnek, cselekvésnek, elvárásnak, félelemnek, reménynek, minden kellemes és kellemetlen érzetnek, amelyet rajtunk kívül álló dolgok okoznak.

A bölcsőtől a sírig, minden rendben és korban, minden nemzet körében, Ádámtól kezdve a legutolsó halandóig, az eltaposott féregtől a legemelkedettebb bölcsig – és miért is ne menjünk el az angyalokig? miért ne menjünk el Jézus Krisztusig? – a fiziognómia az alapja mindennek, amit teszünk és amit nem teszünk.

Minden rovar felismeri a barátját és ellenségét; minden gyerek szeret vagy fél, anélkül, hogy tudná, miért – az ok a fiziognómika. Nem él olyan ember a földön, aki ne hagyatkoznék nap mint nap a fiziognómia vezetésére; nincs ember, akinek ne lehetne olyan arcot rajzolni, amely vagy különösen szeretetre méltónak, vagy kifejezetten ocsmánynak tünnék számára; nincs ember, aki ne venné szemügyre többé vagy kevésbé a másik embert, akivel először találkozik, ne méricskélne, ne hasonlítaná össze másokkal és ne alkotna róla fiziognómiai ítéletet, akkor is, ha a fiziognómia szót soha életében nem hallotta; nincs ember, aki bármit, ami keze ügyébe kerül, ne fiziognómiailag ítélne meg, vagyis annak belső értékét ne a külseje alapján határozná meg.

Még a fiziognómika ellenében rendszeresen felhozott színlelési művészet is csak a fiziognómikán alapul. Miért utánozná a képmutató ember a becsületet, hacsak nem azért, mert – bármily haloványan, bármily rövid fontolgtatás nyomán – úgy véli, hogy a becsületesség ismertetőjegyét minden szem felismeri?

Melyik bíró – akár értelmes, akár kevésbé, akár bevallja, akár nem, akár kikéri magának, akár nem – ne ítélne ilyen értelemben soha a személy külsője alapján? Melyik bíró képes, kénytelen, köteles teljes közönnyel szemlélni az elébe

állított személyek külsejét?¹² Melyik uralkodó választ minisztert anélkül, hogy ne vetne egy pillantást a külsejére, és ne ítélne meg őt, legalábbis részben, legalábbis kimondatlanul annak alapján? A hadnagy sem választ katonát anélkül, hogy megvizsgálná a külsejét, a magasságáról most nem is beszélve. És melyik háziúr választ szolgát, melyik asszony szolgálólányt úgy, hogy annak külseje, arcfelépítése ne nyomna a latban – akár helyesen, akár helytelenül ítélnek, akár tudatosan teszik, akár nem?

Már a gondolata is fáraszt annak, hogy akár csak futólag felidézzem azon szembeötlő példákat, amelyek kétségbevonhatatlanul megerősítik azt, amit hallgatólagosan mindenki elismer, nevezetesen, hogy az embereket teljes mértékben a fiziognómia vezeti, és nem tudom legyőzni ellenérzésemet azzal kapcsolatban, hogy tanult embereknek az igazságról való meggyőzése érdekében olyan dolgokat kell leírnom, amiket minden gyerek tud vagy tudhat.

Akinek van szeme a látásra, az lát, aki azonban a szeméhez túl közel tartott fénytől eszt veszti, az ökölrel csaphat bele és megégetheti a kezét. Nem szívesen beszélek ilyen stílusban; de miért ne tehetném, sőt, muszáj is pimaszul beszélnem, egyrészt, mert biztos vagyok mindabban, amit mondok és mondani fogok, másrészt mert úgy hiszem, vagyok abban a helyzetben, hogy bajosan cáfolható érvek segítségével meg tudom győzni az igazság minden jóra való és figyelmes barátját, harmadrészt pedig nem tartom kevésbé fontosnak azt sem, hogy néhány fő hangadó dévaj kedvét zsarnoki ítéleteik szerény visszafogására mérsékeljem. Ki kell tartanunk amellett, nem azért, mert én mondom, hanem mert feltűnően igaz – akkor is igaz lenne, ha nem mondaná senki –, ki kell tehát tartanunk amellett, hogy a fiziognómia naponta vezet minden embert, akár tudja, akár nem – hogy, amint Sulzer mondja, minden ember ért valamennyire a fiziognomikához, akár tisztában van vele, akár nem; hogy nincs olyan élőlény, amely, legalábbis a maga módján, ne a külsőből következtetne a belsőre, amely ne az érzékek körébe eső dolgok alapján ítélne az érzékek körén kívülre esőkről.

A legalábbis hallgatólagos beismerésnek ez az általánosság, hogy a külső, a látható, a dolog felszíne a belsőt, annak tulajdonságát mutatja fel; hogy minden külső a belső tulajdonságok kifejeződése, ez, úgy tetszik számomra, a legnagyobb fontossággal és döntő világossággal bír az emberi fiziognómiára nézve.

Ha minden körtének, minden almának – újra hangsúlyoznom kell – sajátos fiziognómiája van, úgy éppen a föld urának ne lenne? A legegyszerűbb és a legélettelenebb dolognak is megvannak a maga karakterisztikus tulajdonságai,

12 Ac mihi quidem cum illa certiffima sunt visa argumenta, atque indicia sceleris, tabellae, signa, manus, denique unius cujusque confessio: tum multo certiora illa, color, oculi, vultus, taciturnitas. Sic enim constupuerant, sic terram intuebantur, sic furtim nonnunquam inter se conspiciabant, ut non ab aliis judicari, sed ipsi a se viderentur. (Cicero, *Catilina*, III., 5.) Conscientia eminent in vultu. (Seneca, *De beneficiis*, II., 25.)

amelyek által minden másiktól, még a vele egyívásúaktól is különbözik – épp a legszebb, legnemesebb, legösszetettebb, legélőbb lénynek ne lennének?

Bármit harsognak tehát szakadatlan a híres akadémiáktól kezdve a legvak-síbb népségig az emberi fiziognómia megbízhatósága és igazsága ellen, a filozófusi büszkeség vagy szánakozás bármily bántó pillantásaival mosolyogják meg azt, aki hisz az emberi test mindennél jelentékenyebb voltában; mindez nem számít, akkor sem lesz soha semmi izgalmasabb, közelebb, megfigyelésre méltóbb dolog az embernél – nem is létezhet izgalmasabb mű annál, amely az emberi természet szépségeit és tökéletességeit tárja fel az ember számára.

Nyolcadik töredék

A fiziognomika mint tudomány

„A fiziognomika azonban, még ha valóban van is benne némi igazság, soha, de soha nem lesz tudomány.”¹³ Ez az, amit jelen írás olvasóinak és nem olvasóinak ezrei állítanak, és vélhetőleg továbbra is állítani fognak, bármily könnyen és világosan megválaszolható is ez az ellenvetés, és a válaszra már szinte semmit nem tudnak mondani.

Mi tehát a válaszuk?

„A fiziognomika éppúgy tudománnyá válhat, mint bármelyik nem matematikai tudomány.”

Éppúgy, mint a természettan – mert ő maga is természettan! Éppúgy, mint az orvostudomány, mert az orvostudomány része! Éppúgy, mint a teológia, mert ő maga is teológia!¹⁴

Éppúgy, mint a széptudományok, hiszen a széptudományokhoz tartozik.

Ahogy mindezen tudományokat, úgy bizonyos mértékig a fiziognomikát is meghatározott szabályokba lehet foglalni, vannak meghatározható jellemzői – ezek pedig taníthatók és tanulhatók, átadhatók, befogadhatók és továbbadhatók. Ahogy mindezen tudományoknak, úgy a fiziognomikának is igen nagy mértékben a zsenire, az érzésre kell hagyatkoznia; számos olyan jelenség van, amelyre nézve még nincsenek meghatározott vagy meghatározható jelei és szabályai.

13 Legalább attól nem kell tartanom, hogy a baumgarteni iskola filozófusai is ezzel az ellenvetéssel jönnek majd. Ismerjük Baumgarten idealisztikus tudományfelfogását; ő mégsem aggodalmaskodik azon, hogy van-e helye a szemiotikának a tudományok között. Est scientia signorum. *Metaphysica*, 349. §.

14 Legalábbis éppúgy, mint a litoteológia!

Aki valamelyest, még egy gyermektől is elvárható mértékben ügyel arra, hogy ne veszítse szem elől azokat a jellemzőket, amelyek egyaránt megtalálhatók minden tudományban – legalábbis azokban, amelyek nem matematikaiak, vagy nem tisztán azok –, az soha életében nem fogja kétségbe vonni a fiziognomika tudományosságát. Vagy egyetlen tudományt sem nevez tudománynak, vagy a fiziognomikát éppúgy tudománynak kell neveznie, mint bármely más tudományt.

Amint jelet tudunk rendelni valamely igazsághoz vagy ismerethez, az tudományossá válik, és annyiban lesz tudományos, amennyiben szavak, képek, szabályok, definíciók közvetítésével közölhető. A tudományosság kérdése tehát egyedül azon áll vagy bukik, hogy az emberi arcok és alakok feltűnő, tagadhatatlan különbsége csak homályosan észlelhető, vagy pedig meghatározott jegyekbe, jelekbe, kifejezésekbe foglalható-e. Hogy vannak-e a test erősségének és gyengeségének, egészséges és beteges voltának, a butaságnak és értelmességnek, a nagylelkűségnek és alávalóságnak, az erénynek és bűnnek stb. megadható és közölhető jelei? – A szóban forgó kérdés esetében egyedül ezt kell megvizsgálni. Vagy a logikus gondolkodás képessége, vagy pedig az igazság szeretete hiányzik azokból, akik a fiziognomika ellen szónokolnak, akik nevetségessé teszik a szerzőt, akik a napnál világosabb kérdés tisztázása helyett a szerzőről valahonnan felkapott hazugságokat mondanak tovább, írnak le, nyomtatnak ki – a gonoszkodás századunkban oly erőteljesen munkálkodó szellemének megfelelően, mely a legjobban kitaposott utakon kavar port, hogy aztán azzal betemesse őket.

Mit szólnál, kedves olvasó, ha valaki a természetkutatást, az orvostudományt, a teológiát, a szépművészeteket stb. számúzná a tudományok köréből – merthogy mindegyikükben annyi a homályossággal, bizonytalansággal, meghatározhatatlansággal teli megmunkálatlan terület?

Nem úgy van-e, barátom, hogy a fizikus egy bizonyos szintig képes világos észrevételeit nyomon követni, elemezni, szavakba önteni és továbbadni? Mondhatja, hogy „így és így kutattam! ezt és ezt figyeltem meg! ennyi meg ennyi megfigyelést gyűjtöttem, így következtettem belőlük – ezt az utat jártam végig, indulj el te is ezen!” – De ezeket nem mondhatja mindig. Vajon soha nem szárnyal-e előre kifinomult megfigyelőképessége, olyan megfigyelésekre ragadva őt, amelyek nem közölhetők? soha nem fog-e többet látni annál, mint amennyit a nyomában igyekvő vagy vánszorgó számára láthatóvá és kisilabizálhatóvá tud tenni? – és vajon mondanánk-e a fizikáról, hogy emiatt kevésbé lenne tudomány? Nem sejtette-e meg Leibniz az igazságot, mielőtt Wolff a zseni szárnyalása nyomán megépítette volna azokat az utakat, amelyekre immár minden hidegfejű logikus ráléphet, és amelyeket nyugodtan bejárhat? Melyik tudománnyal lenne ez másképp? Volt-e a tudomány valaha is kezdet? A kezdet vajon nem sasrepülés vagy saspillantás-e, századokat megelőzve? Mennyi időbe telik, amíg aztán jönnek a Wolffok, akik megtalálják, bejárják és kiépítik az oda- és visszautat minden kitalált, előzetesen megérezett, megpillantott vagy megsejtett igazsághoz?

Ki lenne korunk bölcsei közül tudományosabb, mint Bonnet?¹⁵ Ki egyesítené szerencsésebben Leibniz zsenijét Wolff hidegvérűségével és pontosságával? Ki lenne nála jobb megfigyelő? Ki tudná világosabban elkülöníteni a valószínűt az igaztól, a megfigyelést a következtetéstől? Ki lehetne jobb vezetőök, ki fogná a kezeket szelídebben és kedvesebben? – De vajon kivel tudja e tudós közölni számos, korát megelőző igazság-érzését, megannyi meghatározhatatlan, gyors és mélyretörő apró megfigyelés eredményét és forrását? ki előtt fejtheti fel és foglalhatja jelekbe, hangokba, képekbe és szabályokba mindezeket? – És vajon máshogy van-e ez az orvostudománnyal? a teológiával? Melyik tudománnyal, melyik művészettel lenne másképp?

Vegyük például a festészetet, a fiziognomika szülőanyját és lányát – ez ne lenne tudomány? De milyen kevéssé az! „Ez itt arányos, az viszont aránytalan – ez maga a természet, az igazság, az élet, a lélegző erő, az viszont kényszeredett, természetellenes, silány, csúnya.” Állíthatasz ilyeneket, bizonyíthatod érvekkel is, amelyeket minden diák képes felfogni, megjegyezni és visszamondani. De vajon nem ad-e éppolyan keveset bármennyi festészetről szóló akadémiai előadás egy festőzseninek, mint amennyire kevéssé képes a széptudományok összes tankönyve és tanítómestere költőzsenit faragni? Nem szárnyal-e mérhetetlenül magasabbra az Istentől való festő és költő, fölébe emelkedve mindennek, ami szavakba és szabályokba foglalható? De állíthatjuk-e, hogy azért, mert a festő olyan magasrendű érzésekkel, látásmóddal és hajtóerőkkel bír, amelyek nem önthetők általános formákba és nem foglalhatók szabályokba, ne lenne semmi tudományos, semmi meghatározható a festőművészetben?

Így van ez a fiziognomikában is. A fiziognómiai igazság bizonyos fokig meghatározható, jelekbe és szavakba foglalható. Mondhatunk ilyeneket, mint hogy: „Ez a vonás jelzi a rendkívüli értelmet, ez a jámborság jele, ez pedig a vad dühé! Így néz a megvetés! Így az ártatlanság! És így tovább; ahol ezt és ezt a jelet találjuk, ott ez és a tulajdonság rejtőzik.” Leszögezhetjük: „Így kell megfigyelned! Ezen az úton kell járnod, hogy megtaláld azt, amit én megtaláltam, így juthatsz bizonyossághoz!”

De vajon nem kell-e a kifinomult érzékekkel bíró, gyakorlott megfigyelőnek itt is, miként minden más tudománynak nevezett dologban, többet, világosabban, mélyebbre látnia? magasabbra szárnyalnia? nem szükséges-e, hogy gyakran tegyen olyan észrevételeket, amelyek nem öltöztethetők szavakba, nem foglalhatók szabályokba? és attól, hogy mindez így van, kevésbé tudományosnak kellene tartanunk azt, ami leírható jelekkel és közvetíthető szabályokkal? Nem közös tulajdonsága-e ez a fiziognomikának az összes tudománnyal? Vagy tegyük fel a kérdést még egyszer: van-e olyan tudomány, amelyben minden meghatározható, amelyben nincs helye az ízlésnek, az érzésnek, a zseninek? Jaj lenne annak a tudománynak, amelyik ilyen lenne!

15 Charles Bonnet (1720–1793), svájci természettudós és filozófus. (A ford.)

Albrecht Dürer megmérte az embereket, Raffaello megmérte és érezte is őket. Az előbbi az igazságot rajzolta, tudományosan; ez utóbbi a mérésen alapuló, ugyanakkor eszményített természetet – amely mégsem bizonyult kevésbé igaznak.

A pusztán tudományos fiziognómus úgy mér, mint Dürer; a fiziognómiai zseni úgy mér és érez, mint Raffaello. Minél jobban élesedik eközben a megfigyelés, minél inkább gazdagodik a nyelv, minél jobban fejlődik a rajzművészet, minél többet tanulmányozza az ember az embert, legfőbb társát ezen a földön, annál tudományosabbá, vagyis annál meghatározottabbá válik a fiziognomika, annál inkább tanulható és tanítható lesz. – A tudományok tudományává válik, míg aztán végül már nem tudomány lesz, hanem megérzés, az emberi lélek gyors felmérésének képessége. Mert balgaság tudománnyá tenni azért, hogy beszélni, írni tudjunk róla, hogy előadásokat lehessen róla tartani és hallgatni! Akkor nem az lenne többé, aminek lennie kellene. Mert vajon mennyi tudományt és szabályt köszönhetünk a zseniknek, mennyi zseni köszönheti a létét a tudományoknak és szabályoknak? Tehát mit is mondjak? Mit tegyek? Tegyem tudományossá a fiziognomikát? Vagy csak nyissam fel a szemeket, hogy lássanak? Ébresszem fel a szíveket, hogy érezzenek? És aztán hébehóba sűgjam a fülébe egy-egy céltalan szemlélődőnek – nehogy balgának tartson –, hogy van itt valami, amit ő is láthat, értse meg hát, hogy mások többet látnak?

Már csak egyetlen dolgot fűznék hozzá ehhez a töredékhez, és pedig nem más formában, mint hebegve utánozva egy nagy ember szavait, aki nemcsak számtalan mély és ritka ismerettel, de a lélek vizsgálatának adottságával is bírt – így egyetlen pillantásból meg tudta állapítani, hogy egy betegnek, akin az orvoslás művészete nem tudott segíteni, van-e elég hite ahhoz, hogy meggyógyuljon.¹⁶ – Most rész szerint van bennünk az ismeret, értelmezéseink és magyarázataink csak rész szerint valók. El ezekkel a töredékekkel, mikor eljő a teljesség! Most még csak egy gyerek dadogása, amit írok, a gondolataim nem tűnnek majd többnek egy gyerek benyomásainál és törekvéseinél, amikor férfi leszek. Mert az ember nagyszerűségét most még csak sötét üvegen át, töredékesen szemléljük, hamarosan azonban színről színre láthatjuk; akkor pedig úgy ismerem majd, amint én is megismertettem általa, akiből, aki által és akiben minden dolog létrejött. Dicsőség neki mindörökké! Ámen.¹⁷

Pály Eszter fordítása

16 Ap. Csel, 14. 8–9. (A ford.)

17 Vö. Korinthusiakhoz I, 13. (A ford.)